

EBU'SSUÛD EFENDİ

Prof. Or. Süleyman ATEŞ¹

Ünlü İslâm âlimi ve Osmanlı Yükselme döneminin büyük Şeyhu'l-İslâmı Ebûssuûd Muhammed ibn Muhammed el-İskilbî, el-İmâdî, 17 Safer 896/M. 1490 tarihinde İstanbul civarında bulunan Metris veya Müderris köyünde dünyaya geldi.

Babası, Şeyh Yavsî veya Sultan II. Bayezîd'e yakınlığı dolayısıyla Hünkâr Şeyhi diye bilinen, Ali Kuşçu'nun talebesinden olup onun ölümünden sonra tasavvuf makamına geçmiş bulunan Muhyi'd-dîn Yavsî ibn Mustafâ el-İmâdî el-İskilbî, annesi de Ali Kuşçu'nun yeğeni veya bir rivâyete göre kendi kızı Sultan Hâtun'dur. Bu ikinci ihtimale göre Ebûssuûd, Alî kuşçu'nun torunu olmaktadır.

İmâdî nisbesine bakarak Ebûssuûd'u kürt asıllı gösterenler olmuştur². Bu yüzden bazıları onun, Güneydoğu Anadolu'da bulunan, şimdi Irak toprakları içinde kalan İmâdiye'li olduğunu sanmış³, Cl. Huart gibi bazıları da İmâd'ı Âmid ile karıştırarak onun Diyarbakırlı olduğunu zannetmiştir.

Fakat İmâd'm, İskilip yöresindeki Direklibel'in eski adı olduğu ağırlık kazanmaktadır. İstanbul'da doğup büyüdüğü halde hayrâtını İskilip'e kurmuş olması da, Ebûssuûd'un bu kasabaya bağlılığını gösterir.

Şekaik-ı Nu'mâniyye ve El-Fevâidu'l-Behiyye yazarlarının ifadesine göre babası, 920/1514 tarihinde İskilip'te vefat etmiştir⁴.

Bir anım: Bir zamanlar Riyâd'da İmam Muhammed Üniversitesinde Tefsîr

¹. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi

². Peçevi, Tarih, 1/55, İst. 1283

³. Ş. Sami, Kamusu'l-A'lâm: 4/92

⁴. Şekaik, s. 351; Fevâid: 82

hocası iken, danışmanı olduğum bir yüksek lisans öğrencim, benden Ebûssuûd'u master tezi olarak almıştı. Tez konusu, kısımda görüşülürken, Ebûssuûd'un, büyük bir Türk âlimi olduğunu söyledim. Öğretim üyelerinden bir arkadaşı:

– Sen onun Türk olduğunu söylüyorsun ama, Mısır'da yayınlanmış olan bir eserde 70 Osmanlı âliminin Kürt kökenli olduğu, Ebûssuûd'un da bunlardan olduğu yazılmaktadır, dedi.

– Biraz da sıkılarak böyle bir şeyi ilk defa duyduğumu söyledim.

Kısım başkanı Şeyh Muhammed Râvî, önemli olan onun falan veya filan Irktan olması değil, müslüman olmasıdır diyerek tartışmayı noktaladı.

Tahsili: Önce Ali Kuşçu'nun talebesi olan babası Muhammed Muhyi'd-dîn el-İmâdî'nin halkasında tahsiline başlayan Ebûssuûd'un zekâsı, kısa zamanda yayılıp Pâdişâh'ın kulağına kadar gitti. Pâdişâh II. Bayezid onu günlük 30 akçe bursla taltif etti. Babasından sonra Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi ve Mevlânâ Seyyid-i Karamânî'nin ders halkalarında eğitimini sürdürdü. Seyyid-i Karamânî'nin kızı Zeyneb Hanım'la evlendi⁵.

Me'muriyetleri: 922/1516 tarihinde önerilen Çankırı müderrisliğini kabul etmeyen Ebûssuûd Efendi, az sonra İnegöl'deki İshak Paşa Medresesine tayin edilmiş, sonra bu görevden azledilmiş, 927/1528'de Davut Paşa Medresesine, 928/1521'de Mahmut Paşa Medresesine, 931//1524'de II. Vezir Mustafa Paşa'nın Gebze'de yaptırdığı medreseye müderris olmuştur. 932/1525'de Bursa Sultaniye pâyesine lâyük görülen Ebûssuûd, 934/1527'de Medâris-i Seman'dan Müftü Medresesine atanmış, 939/1532'de Bursa kadısı olmuş, bundan altı ay sonra da İstanbul kadılığına getirilmiştir.

Korfu Seferi sırasında Rumeli Kazaskeri Muhyiddin Efendi ve Anadolu kazaskeri Kadri Efendi'nin, maktul İbrahim Paşa konusunu açmalarından hoşlanmayan Kanûnî Sultan Süleyman'ın, her iki kazaskeri de azletmesi üzerine Rebiülevvel 944/1532'de Rumeli kazaskerliğine getirilen Ebûssuûd Efendi, hemen sefere katılmış; Karaboğdan, Ecstergon ve Budin seferlerinde Pâdişâhın yanında yer almış; Budin'in fethinden sonra şehirde ilk Cuma namazını kıldırmıştır.

⁵. Zeylu'l-hakâik: s. 184

Hayatının en rahat yıllarını, sekiz yıl süren kazaskerlik döneminde geçirdiğine işaret eder:

“Kazasker olmadan bir hafta evvel ruyamda, Fatih Sultan Mehmed Câmî'nin mihrabında kendim için bir seccade serilmiş olduğunu gördüm. Halka imam oldum ve sekiz rek'ati edâ ettim. Sonra kazasker oldum. Bu ruya, mezkûr me'muriyette sekiz yıl kalacağıma işaret imiş. Keşke ikindiye bedel yatsu namazı kılmış olaydık!”⁶

Ebûssuûd Efendi, 952 Şa'ban ayında (Ekim 1545), Fenârîzâde Muhyî'd-dîn Efendi'nin yerine şeyhülislâmlık makamına atanmış ve 30 yıl bu makamda kalmıştır. Şeyhülislâm olmadan önce kendisine olan mânevî teveccühü şöyle anlatır:

“Henüz medrese talebesi iken bir gece rüyamda Zeyrek Câmîine girdim. Câmî halk ile dopdolu idi. Bu topluluk ne ola? dedim. ‘Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Efendimizin Dîvân-ı saâdetleri’dir dendi. Hürmetle bir köşede durdum. Önümde devrin müftüsü Kemalpaşa-zâde Ahmed Çelebi bulunuyordu. Peygamber Efendimiz, mihraba oturmuşlar, sağ ve solunda ashâb-ı kirâm efendilerimiz saygı ile ayakta duruyorlardı. Resulullah'ın huzurunda da hal ve kıyâfetinden arabî olduğunu zannettiğim bir zat gördüm. Peygamber Efendimizle diz dize denilecek vaziyette oturuyor ve konuşuyordu. Ben hayret ettim; ‘Acaba bu zât kimdir ki, bütün ashâb-ı kirâm ayakta oldukları halde yalnız kendisi Peygamber huzurunda oturmaktadır?’ yollu düşüncelere dalmıştım. Dinledim! Peygamberimiz Arapça konuşuyorlar, o zat Farsça söylüyordu. Peygamberimiz tarafından: ‘Ya Mevlânâ Câmî, ben Arapça konuşurum, sen de Arapça söyle!’ deyince, Arabî zannettiğim bu zâtın Mevlânâ Câmî olduğunu anladım. Câmî, Peygamberimize cevaben: ‘Yâ Resûlallah, ben âciz sizden özür dilemiştim. Acaba özrüm makbul olmadı mı?’ dedi. Peygamber Efendimiz: ‘Ne yolda itizar etmiştin?’ buyurdularında, Câmî, ‘Sizin methinizi içeren bir kasfemde: “O'nun sırrına eremiyorum. O Araptır, ben ise acemim. O'nu nasıl ‘severim’ diyebilirim ki, O Kurcyslidir, ben ise Habeşîyim” demiştim’ dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz: ‘Beis yok, Farsça konuşman dahi makbuldür’ buyurdular. Sonra yine Câmî'ye hitaben: ‘Şu oturanı bilir misin? diye, Kemalpaşa-zâde'ye işaret buyurdular. Mevlânâ Câmî:

⁶. Aydemir, Ebussuud Efendi, s. 15; Zeylu's-Şekâik: 1/184

‘Bilmem yâ Resûlallah’ dedi. Peygamberimiz: ‘Kemalpaşa-zâdc’dir ve halen ümmetimin müftüsüdür’ buyurdu. Tekrar ben âcizi göstererek: ‘Ya onun ardında bulunan şu kimseyi bilir misin?’ dediğinde, Câmî yine: ‘Hayır ya Resûlallah’ dedi. Buyurdular ki: ‘Ebüssuûd ibn Yavsi’dir. O dahi müftü olsa gerektir.’

“Bu sâdık ru’yâyı gözettim, 30 yıl sonra bu âcize fetvâ işleri ihâle kılındı.”⁷

Ebüssuûd Efendi, kazaskerliği ve şeyhülislâmlığı sırasında özellikle ilmî rütbe, mevki ve kademeleri sistematik bir düzene kavuşturmaya çalıştı. Onun Rumeli kazaskerliğine kadar sistemli bir mülâzemet usulü yoktu. Bu durum birtakım yakınmalara yol açınca, Kanûnînin emriyle meselenin halli için görevlendirilen Ebüssuûd Efendi, önce her pâyede âlimlerin ne kadar mülâzım vereceklerini saptadı, daha sonra da yedi yılda bir mülâzemet usulünü kanunlaştırdı. Medreselerden mezun olan dânişmendlerin, kazaskerlerin meclisindeki “matlab” veya “rûznâme” denilen deftere kaydolarak sıra beklemeleri şartını getiren bu usul, bazen ihlâl edilmekle beraber uzun yıllar düzenli biçimde uygulanmıştır.

Ebüssuûd Efendi’nin tayiniyle birlikte şeyhülislâmlık makamı, diğer ilmiye kurumlarının üstüne çıkmış, o zamana dek günlük 200 akçe olan şeyhülislâmlık maâş, *İrşâdu’l-akli’s-selîm İlâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm* adlı Tefsîrin Pâdişâha sunulmasıyla 600 akçeye yükseltilmiş; böylece şeyhülislâmlık, hem maddeten, hem de mânen kazaskerliğin üstüne çıkmıştır.

Bununla beraber ilmiye mesleğindeki ilk bozulmaların da Ebüssuûd Efendi zamanında başladığı ileri sürülmektedir. Edirne ve Bursa kadılarının oğullarının 30 akçeli *miftâh müderrisliklerine* atanmaları, ilk defa onun zamanında yapılmıştır. Oğlu Mehmet Celebi’den olan torunu Abdu’l-Kerîm Efendi, mülâzım olduktan sonra dedesine hürmeten haric müderrisliğiyle Mahmut Paşa Medresesi müderrisliğine tayin edilmiş, bu tayin, daha sonraki kötü uygulamalara örnek olmuştur.

Siyasi olaylarda tarafsız kalarak Kanûnî Süleyman ve II. Selim zamanlarında 30 yıl şeyhülislâmlık makamında kalmayı başaran Ebüssuûd Efendi, Kıbrıs seferinin açılmasını fetvâsıyla desteklemiştir. Başarı ile ve dolu dolu geçirdiği ömrünü, 5 Cemâziye’l-evvel 982/23 Ağustos 1574 tarihinde, 87 yaşında olduğu

⁷. Beyânu’l-Hakk, s. 932-933

halde noktalamıştır. Cenaze namazı Fâtih Câmii'nde, Beyzâvî Tefsîrine hâşiye yazan Muşşî Sinan Efendi tarafından kıldırılıp Eyyüp Câmii civarında kendisinin yaptırdığı sıbyân mektebinin hazîresine gömülmüştür. Mekke ve Medine'de de giyabında cenaze namazı kılınan Ebüssuud Efendi için birçok mersiye yazılmış, ölümüne tarihler düşürülmüştür.

Ahmet, Mehmet, Mustafa adlarında üç oğlu ile Hatice, Rahime ve Kerime adlı üç kızı olan Ebüssuûd Efendi, kızkardeşinin oğlu Şeyhülislâm Mücyyedzâde Abdulkadir Şeyhî Efendi ile Şeyhülislâm Malûlzâde Mehmed Efendi'nin kaym-babasıdır. Bazı kaynaklar, Ali Cemali efendi'nin oğlu Fudayl Çelebi'nin de Ebüssuûd'un damadı olduğunu zikretmiştir⁸. Kendi hayatında vefat etmiş bulunan oğlu Mehmet Çelebi'nin defninde hazır bulunmuş, derin iç acısıyla duâ etmiştir. Ve onun için aşağıdaki mersiye yazmıştır:

Gel ey huceste hisâl-ü melek-cenâlim gel⁹

Tükendi hasretle tâkat-ü mecâlim gel¹⁰

Seni bekada koyup ben fenâ bulam derdim¹¹

Vücut bulmadı bû endîşe-i muhâlim gel¹²

Seninle mülk-i vücûdum tamam âmir idi¹³

Yıkıldı cümleten oldu harâb hâlim gel¹⁴

Bu rûzigâr ise ey ebr eden yaşın seylâb¹⁵

⁸. A. Akgündüz, Ebüssuûd Efendi, D. V. İsl. Ansiklopedisi

⁹. Eyş güzel huylu, melek yüzüm gel

¹⁰. Hasretten takatim tükendi, bu ayrılığa dayanacak gücüm kalmadı.

¹¹. Ben istedim ki sen kalasın, ben yok olup gideyim

¹². Bu imkânsız düşüncem gerçekleşmedi.

¹³. Seninle vücudum, sen, sağlıklı idi

¹⁴. Hepsini yıkıldı, bütün halim harâb (darmağazım) oldu, gel

¹⁵. Ey bulut, eğer senin göz yaşını sele çeviren bu (kara) günler ise (Burada rûzigâr, günler, kara günler anlamına geldiği gibi, bulutları kaldırıp yayan, birbirine sürttüren rûzgâr anlamına da gelir. İşte Şeyhülislâm bu iki anlamı çağırıştırmak üzere diyor ki: Ey bulut senin göz yaşını aktan şu kara günler veya rûzgâr ise beni de o günler veya kader rûzgârı ağlatmaktadır. Öyle ise kaderimiz birdir, gel birlikte ağlayalım!)

Beni de ağlatan oldur ağlaşalım gel¹⁶

Niyâz-ü dâvet ise eyledin temâm ey dil¹⁷

O yâr gelmedi gel yâre biz varalım gel!¹⁸

Bazıları onun uzun zaman mevkiinde kalmasını, pâdişahların ve üstlerinin emirlerine mutlak itâat ettiğine bağlarsa da¹⁹ bu doğru değildir. Onun Kanûnî'yi sevmesi, bir yaltaklanma değil, gerçekten içten gelen bir dost ve arkadaş sevgisiydi.

Kanûnî'nin, ona büyük bir saygı duyduğu ve Süleymaniye Câmîinin temelini teberrüken ona attırdığı bilinmektedir. Pâdişâhın, hasta olan Ebûssuûd'un hatırını sormak üzere Budin'den yazdığı mektupta "Halde haldâşım, sinde sindâşım (yaşıttım), âhret karmdâşım, tarîk-ı Hak'ta (Hak yolunda) yoldâşım, Molla Ebus-suûd Efendi Hazretlerine duây-ı bîhad iblâğından (sınırsız duâ iletikten) sonra; nedir haliniz ve nicedir mizâc-ı lâzîmü'l-îmtizâcınız? Hazret-i Hak, hazîne-i hafiyesinden kemâl-i kuvvet, nihâyet-i selâmet müyesser eyleye. Bimennihî ve keremihî lütuflarından niyaz olunur ki, evkat-ı mübârekede bu muhlislerin kalb-i şeriften ihrâc ve izâc itmeyeler. Ola kim kâfir-i hâksâr münhezim ve mükedder ve asâkir-i İslâm umûmen mansûr ve muzaffer olup rızâullaha muvâfık ola. Edduâ sümme'd-duâ bende-i Hüdâ Süleymân-ı bî riyâ!" şeklindeki dostça ifadesi de bunun göstergesidir.

O da Kanûnî'ye olan sevgisini şöyle dile getirmiştir:

حقا نظر شاه جهان حقين است رأيش سند شرع و عماد دين است
نزد عقلا اين مثل ديرين است هر کار که خسرو بکند شیرين است²⁰

"Gerçekten cihân pâdişâhının gözü hakkı görür. Onun görüşü, şerîatin dayanağı, dinin direğidir. Şu husus, akıllılarca eskiden beri bir mesel olarak

¹⁶. İşte beni de ağlatan odur, gel beraber ağlaşalım.

¹⁷. Ey gönül tam olarak yalvarıp yakardın, bu konuda elinden geleni yaptın.

¹⁸. Ama yine o yâr gelmedi, haydi gel biz yâre gidelim! (Atâf, Zel: 2/187)

¹⁹. Meselâ Alf ibn Bâlf şöyle diyor: "Allah rahmet eylesin, kendisinde bir çeşit müdâhene (yaltaklanma) vardı ve halkı müdârâyâ düşkündü. Mevki ve mansıb sâhihlerine fazlaca eğilim sahibi idi" diyor (el-İkdu'l-manzûm: 291)

²⁰. Atâf, Zeyl: 2/187

söylenmektedir: *Pâdişâhın yaptığı her iş tatludur.*”

Ebûssuûd Efendi Çırçır’da oturur, müslümanların işine bakar, belirli zamanlarda Topkapı Sarayına gidip Pâdişâhı ziyaret ederdi. Konağında bulunan mihraplı odada ibâdetlerini yapardı. Evlâdına vakfettiği bu konak sonradan satılıp arsa haline getirilmiştir²¹.

Kanunî’nin oğlu II. Selâm de Ebûssuûd’a gereken saygıyı göstermiş, hattâ hurûflikle suçlanan çok sevdiği musâhibi Celâl Çelebî’yi onun isteği üzerine saraydan uzaklaştırmıştır.

İlim ve faziletiyle herkesin saygı ve takdirini toplayan Ebûssuûd Efendi, Kanunî ile münasebetlerinde yeri geldikçe nüktedân, yeri geldikçe de şahsiyetli davranmasını bilmiştir. Meselâ Ayasofya Vakıfları kiracılarının, kira bedellerini ecr-i misle yükseltmekten kaçındıkları için, vakıf dükkânların gelirlerinin, giderlere fazlasıyla yettiğini ileri sürerek kiraların ecr-i misle yükseltilmesine ihtiyaç bulunmadığını Pâdişâha arz edip bu konuda Pâdişâh’tan istekleri doğrultusunda ferman çıkartmaları üzerine Ebûssuûd Efendi: “Olmaz! Emr-i sultânî ile, nâ meşrû olan nesne meşrû olmaz; harâm olan nesne helâl olmak yoktur” fetvâsını verme cesaretini göstermiştir²².

İmparatorluğun en önemli mevkilerinde bulunan Ebûssuûd Efendi, “Hatîbu’l-müfessirîn: Müfessirlerin hatibi”, “Hâtimetü’l-müfessirîn: Müfessirlerin sonuncusu”, “Sultânu’l-müfessirîn: Müfessirlerin şultânı”, “Müftüyü’s-sekaleyn: İnsanların ve cinlerin müftüsü”, “Müftüyü’l-enâm: Cihân Müftüsü”, “Ebû Hanîfe-i sânî: İkinci Ebû Hanîfe” unvanlarına lâyık görülmüştür. Eriştiği servet ve imkânlar, bilimsel çalışmalarını rahatlıkla sürdürmesine yardım etmiş olan Ebûssuûd’un Arap edebiyatındaki mehâretini Arap şâirleri takdir etmişlerdir.

Ebûssuûd Efendi, Arapçayı, Farsçayı ve Türkçeyi çok güzel yazar ve konuşurdu. Her üç dilde de şiirleri olmakla beraber onun en yüksek sanat ve ruh taşıyan şiirleri, Arapça yazdıklarıdır. Bunların en meşhuru Kasîde-i Mîmiyyesidir.

Bu kasîde aslında, ünlü şâir Ebû’l-Alâ el-Ma‘ar-rî(363-449/973-1057)’nin,

²¹. Beyanu’l-hakk: s. 946

²². Süleymaniye Ktph. Reşid Efendi, No. 1036, vr. 48-49

elif mîm harfleriyle kafiyeli felsefî bir kasidesine nazîre olarak yazılmıştır²³. Tamamen Türk medreselerinde yetişen bir Türk âliminin, eksîği, kusuru olmayan, Araplar tarafından şeh edilen, son derece güçlü ve edebî değere sahip Arapça felsefî bir kasîde yazmış olması, elbette olağan dışı bir olaydır. Öneminden dolayı bu kasîdeyi yapılmış olan Arapça şerhinden de yararlanarak doğru ve tam bir metnini yayınlamak istiyoruz.

Bu kasîdenin doğru metnini saptayabilmek için, tarafından Süleymaniye, ...numarada bulunan ve İbrahim Halebî tarafından istinsah edilen metin ile, Kasîde'nin, Süleymaniye, Serez: 3922/5'te bulunan, ve Muhammed b. Mustafa tarafından 1057 H. tarihinde yazılan şerh ile yine bunun Hacı Mahmut, 2970/3'de ve Esad Efendi, 2812 numarada bulunan nüshalarını kullandık. Şerhin adı: el-Mansûru'l-Ûdî alâ'l-Manzûmi's-Su'ûdî'dir.

Esad Efendi 2812 numarada bulunan, parmak kalm-lığındaki yazmanın yazısı güzel ise de hatâları çoktur. Serez 3922 numaradaki nüsha, Esad Efendi nüshasından daha sahihtir. Fakat en sahihi, Hacı Mahmud Efendi, 2970 numaralı mecmuanın 3. kitabını oluşturan nüshadır. Merhum Dr. Abdullah Aydemir, her-

²³. Ebû'l-Alâ Ahmed ibn Abdullah el-Ma'arrî: 26 Reb'û'l-Evvel 363 H./25 Aralık 973 M.. tarihinde Haleb'le Humus arasında bulunan Ma'arratu'n-Nu'mân'da doğmuş, dört yaşında yakalandığı çiçek hastalığı, gözlerini kapybetmeshe neden olmuş filozof bir şâirdir. Önce kendi bölgesinde tahsil gören Ma'arrî, 20 yaşlarında Bağdâd'da gitmiş, orada bir ara devam ettiği Dâru'l-ilm'de tanıştığı felsefî eserler, onun düşüncesinde fırtınalar koparmıştır. Bir buçuk yıl sonra ülkesine dönen Ma'arrî, uzlete çekilip yalnız yaşamayı yeğlemiştir.

Maddeten sıkıntı içinde yaşamasına karşın, resmî görev almadı. Çabuk öfkelenen, alingan, ince yapılı, duygusal ve karamsarlı. Şiirlerini kazanç vesilesi yapmadı. Bir vakıftan gönderilen yıllık 30 dinar ile geçinirdi. Dünyaya önem vermez, kaba elbise giyerdi. Et, süt, yumurta yemezdi. Daha çok mercimek, incir ve arpa ekmeği yedi. O, şiirlerinde belirttiği üzere arının, balı insanlar için değil, kendisi ve yavruları için; ineğin ve koyunun da sütü, insanlar için değil, kendi yavruları için yaptığını düşünür; hayvanların ürettiği bu gıdaları yemenin, bir çeşit hırsızlık olduğuna inanırdı. Hiç evlenmemiştir.

Rastyonalist bir filozoftu. Gelenekleri, fıkıh ve kelâm konularını tartışmaktan çekinmez, şekilci din adamlarını zâlim yöneticileri şiddetle eleştirirdi. Şekil dinden ziyâde ahlâka önem verirdi. Bu yüzden hem şekilci dincilerin, hem de yöneticilerin gazabını üstüne çekmiş, birçok iftirâya uğramış, kendisinin söylemediği sözler eserlerine sokularak eserlerinde tahriât yapılmıştır.

Felsefî görüşlerini, şiirleriyle anlatmış, çoğunlukla bunları sembol ve mecazlarla ifade etmiştir. Risâletu'l-ğufrân; Lüzûmiyyât, ünlü eserlerindedir. 13 Reb'û'l-evvel. 449 H./20 Mayıs 1057 M. tarihinde vefat etmiştir. (Bkz. Târîhu Bağdâd: 4/240-241; Sahbân Halfât, Diy. Vk. İsi. Ansiklopedisi: 3/287291)

halde görmediği bu şerhleri çeşitli şerhler gibi göstermiş ise de gerçekte bunlar, aynı yazarın eserinin çeşitli nüshalarıdır. Değişik şerhler değildir.

Yalın metni bunlarla karşılaştırarak metindeki hatâları düzeltmeğe çalıştım. Öyle sanıyorum ki merhum nâzım'ın, orijinal nazmına uygun, doğru bir metin ve tercemesi elde edilmiş oldu. Şimdi bu Kasîdeyi ve ardından da çevirisini verebiliriz:

وَعَبْرُ هَوَاهَا لَوْعَةٌ وَغَرَامٌ	أَبَعْدَ سُلَيْمِي مَطْلَبٌ وَمَرَامٌ
وَدُونِ ذَرَاهَا مَوْقِفٌ وَمَقَامٌ	وَفَوْقَ حِمَاهَا مَلْجَأٌ وَمَثَابَةٌ
عِنَانُ الْمَطَايَا أَوْ يُشَدُّ حِرَامٌ	وَهَيْهَاتَ أَنْ يُثْنِيَ إِلَيَّ غَيْرَ بَابِهَا
فَكُلُّ مَنْي الدُّنْيَا عَلَيَّ حِرَامٌ	هِيَ الْغَايَةُ الْقُصْوَى فَإِنْ فَاتَ نَيْلُهَا
سَلَا النَّفْسُ عَنْهَا وَاطْمَأَنَّتْ بِنَائِهَا ²⁴	سَلَا النَّفْسُ عَنْهَا وَاطْمَأَنَّتْ بِنَائِهَا
فَأَمْسِي وَمَا فِي الْقَلْبِ ²⁵ مِنْهُ هَيْبَامٌ	وَصَبٌّ سَقَاهُ الدَّهْرُ سُلْوَانَ رَشْدِهِ
عَلَيْهِ فَبَانَ الْكَأْسُ عَنْهُ وَجَامٌ	صَحَا عَنْ سُلَافِ الْغِيِّ بَعْدَ انْهَمَاكِهِ
فَأُضْحِي كَأَنَّ لَمْ يَجْرِ فِيهِ قِلَامٌ ²⁶	مَحَوْتُ نَقُوشَ الْجَاهِ عَنْ لَوْحِ خَاطِرِي
فَلَمْ يَبْقَ فِيهَا أَرْسَمٌ وَعَلَامٌ	كَدَّابٍ دِيَارٍ قَدْ عَفَاها يَدُ الْبَلَاءِ
حَدِيثٌ لِيَالٍ قَدْ مَحَاهُ عِيَامٌ ²⁷	نَسِيتُ أَسَاطِيرَ الْفَخَارِ كَأَنَّهَا

²⁴. Matbu'da böyle, fakat Laleli'deki yazmada نَبَاتُهَا şeklinde.

²⁵. و صَبٌّ: عطف علي رضيع يعني ان نفسه سلت عنها وقد سكت بسبب بعدها سلو صب سقاه الزمان شراباً هو رشده الشبيهة بالسلوان. إذ من لم يسئل عن من يهواه فهو ذو غي وضلال فإذا سلا عنه فهو ذو رشد و هدي. و اما الصب هنا فهو بمعني الاشتياق والعشق، او العاشق نفسه. اي صحا ذلك الصب عن سكر سلاف الضلال. و الإنهماك هو الجد واللج

²⁶. في المطبوعة: ملام

²⁷. في النسخة المطبوعة: نيام

أَنْسْتُ بِلَأَوَاءِ الزَّمَانِ وَذُلَّهُ
 إِلَيَّ كَمْ أَعَانِي تِيهَهَا وَدَلَالُهَا
 وَقَدْ أَخْلَقَ الْأَيَّامَ جَلْبَابَ حَسَنِهَا
 عَلَيَّ حِينَ شَيْبَ قَدْ أَلَمَّ بِمَفْرَقِي
 طَلَاتَعَ ضَعْفٌ قَدْ أَغَارَتْ عَلَيَّ الْقَوِي
 (فَلَا هِيَ فِي بَرَجِ الْجَمَالِ مَقِيمَةٌ
 تَقَطَّعَتْ الْأَسْبَابَ بَيْنِي وَبَيْنَهَا
 وَعَادَتْ قُلُوصُ الْغَرَامِ عَنْهَا كَلِيلَةٌ
 كَأَنِّي بِهَا وَالْقَلْبُ زُمَّتْ رِكَابُهُ
 وَسَيَقَتْ إِلَيَّ دَارَ الْخَمُولِ حَمُولُهُ
 حَنِينٌ عَجُولٌ غَرَّهَا الْبُؤُفَانْتَنَتْ
 وَمَا مَسْتَهَامُ تَاهَ فِي حَيْرَةٍ
 غَرِيبٌ عَنِ الْأَوْطَانِ نَاءٍ عَنِ الْوَرِيِّ
 يَرُوحُ وَيَغْدُو فِي دُمُوعٍ وَغَصَّةٍ
 بِأَفْطَعٍ حَالًا مِنْهُ إِنْ بَلَآهُ

فَيَا عِزَّةَ الدُّنْيَا عَلَيْكَ سَلَامٌ
 أَلَمْ يَأْنِ عَنْهَا سَاوَةٌ وَسَامٌ
 فَأَضْحَتْ وَدِيْبَاجَ الْبِهَاءِ رَمَامٌ
 وَعَادَ دَهَامُ الشَّعْرِ وَهُوَ ثَغَامٌ
 وَثَارَ بِمِيدَانِ الْمِزَاجِ قَتَامٌ
 وَلَا أَنَا فِي عَهْدِ الْمَجُونِ^{٢٨} مَدَامٌ
 وَلَمْ يَبْقَ فَيَسَا نِسْبَةً وَلِثَامٌ
 وَقَدْ جَبَّ مِنْهَا غَارِبٌ وَسَامٌ
 وَقَوَّضَ أَبْيَابَ لَهُ وَخِيَامُ^{٢٩}
 يَحْنُ إِلَيْهَا وَالدُّمُوعُ رِهَامُ^{٣٠}
 إِلَيْهِ وَفِيهَا أَنَّةٌ وَبُغَامٌ
 وَلَمْ يَسْتَيْنِ خَلْفَ لَهُ وَامَامٌ
 مَبَاءَةٌ عُرْضُ الْفَلَا وَإِكَامُ^{٣١}
 وَلَيْسَ سِوَاهَا مَشْرَبٌ وَطَعَامٌ
 وَقَيْتَ عَظِيمٌ لَا يَطَاقُ عِقَامُ^{٣٢}

^{٢٨} . في المطبوعة: الخول

^{٢٩} . ما بين القوسين ينقصها الشرح الموجود في مكتبة سليمانية، قسم أسعد أفندي تحت رقم: ٢٨١٢ وهو يوجد في أصل المتن كما يوجد في نسختي الشرح بقسم سرز، تحت رقم: ٣٩٢٢، وقسم الحاج محمود، تحت رقم: ٢٩٧٠

^{٣٠} . والدموع رهام: حال من فاعل يحن. والرهام: بكسر المهملة: المطرة الضعيفة

^{٣١} . الفلا: جمع فلاة وهي المغارة. والإكام: بكسر الهمزة: جمع أكم بفتحيتين.

^{٣٢} . الباء زائدة في خبر ما. وأفطع من الفطاعة مصدر فطع الأمر بالضم فهو فطيع. أي شديد جاوز المقدار. ووقيت: بتخفيف القاف جملة دعائية معترضة بين اسم إن وخبرها

يسيح بتيماء التحير مفرداً
أعاشرهم والقلب ليس بحاضر
فكم عشرة ما أورثت غير عُسرة
لقد تمت أزمان المسرات وانقضت
فسرعان ما ولت ومرّت وليتّها
عصور وأحقاب تمرّ وتنقضي
دهور تقضت^{٣٧} بالمسرة ساعة
فلله درّ الغمّ حيث أمدني
أري عمر نوح كلّ أنّ يمرني
فما عشت لا أنسي حقوق صنيعة
كما اعتاد أبناء الزمان وأجمعت

وليس مع صحبي عشرة وندام^{٣٣}
وهل هو إلا محنة وغرام^{٣٤}
وربّ كلامٍ في القلوب كلام^{٣٥}
لكلّ زمان غاية وتمام
تدوم ولكن مالهنّ دوام
وليس لها في الإنقضاء نظام^{٣٦}
وأنّ تولّي بالمساءة عام
بطول حياة والغموم سمام^{٣٨}
وما حام حام حول ذاك وسام^{٣٩}
و هيهات أن ينسي لذيّ ذمام^{٤٠}
عليه فتام إثر ذاك فتام^{٤١}

^{٣٣} . ندام : الصحبة والمنادمة

^{٣٤} . الغرام : العذاب الذي يتسببه العشق

^{٣٥} . الكلام : الجرح

^{٣٦} . في المتن : دوام . والصحيح ما في نسخ الشرح : نظام . وعطف تنقضي عليّ تمرّ كالنفسير ، مثل : شخوص وأشباح تمرّ وتنقضي وتقضي وتقني والحرك باقي

^{٣٧} . في الأصل : تفضت ، لعله تقضت من التقضي

^{٣٨} . لله درّ الغمّ الذي وهب لي طول حياة ، بينما كانت الغموم سمام

^{٣٩} . أري يأتيني عمر نوح . وما دار حوله ابنا نوح حام وسام . هذا البيت يفيد ما أفاد البيت التركي : شب يلدايي منجمله موقت نه بيلور ؛ مبتلاي غمه صور كم كيجهلر قاج ساعت ؟

Yani bu gam ve tasa bana Nuh'un ömrü kadar uzun geldi. Bu kadar uzun ömrü Nuh'un oğulları bile yaşamamıştı.

^{٤٠} . الصنيعة : الإحسان . والذمام : العهد

^{٤١} . أي كئسيان ذمام اعتماد اهل هذا الزمان . الفتام : جماعة من الناس لا واحد له . والعامّة تقول فيام بلا همز .

تبدلت الأطوار وانحلّ عقدها
 وزاح عن الأيام نور ورونق^{٤٣}
 خبت نار أعلام المعارف والهدي
 و كان سرير العلم صرحاً مُردّاً^{٤٤}
 متيناً رقيقاً لا يطار غرابه^{٤٥}
 مُهيباً ومحميَ الحرّيم وأهله
 محطّاً رحال للأجلة قبله^{٤٦}
 مطافاً لأرباب الفضائل والعلي
 يلوح سنا برق الهدي من بوجه
 له شرف قد جلّ أن تناله^{٤٧}
 و زال عن أدوار الزمان نظام^{٤٨}
 وطبّق^{٤٩} أكناف البلاد ظلام
 وشبّ لنيران الضلال ضرام^{٥٠}
 يناغي القباب السبع وهي عظام^{٥١}
 عزيزاً منيعاً لا يكاد يرام
 أعزّة أهل العالمين فخام
 لكل امام يقتديه أنّام^{٥٢}
 فمنهم جنوم حوله وقيام^{٥٣}
 كبرق بدا بين السحاب يُشام^{٥٤}
 غوائل أيدي الحادثات قدام^{٥٥}

^{٤٣} . اي تغير أطوار الزمان وانحلّ عقد تلك الأطوار كما ينحلّ عقد اللؤلؤ فتنشر لأكبيه فيزول حسنه ورونقه بواسطة نقضهم عهدهم . وقد تبدلت أطوارهم الحسنه بأطوارهم الذميمة ، فزال حسن تلك الأدوار حتي كأنها لآتي زال عنها نظامها .
 Yani ipi kopan inci gibi zamanın ve aomfarının nizamı kalmadı. Eskiden bunlar ipe dizili vaziyetteki inci gibi güzel idiler. Şimdi düzen bozuldu, ahd-ü peyman mahnadığı için güzellikler gitti.

^{٤٣} . طبّق: استوعب

^{٤٤} . شبّ: اشتعل . الضرام: اشتعال النار

^{٤٥} . يناغي: اي يداين السموات السبع لارتفاعه

^{٤٦} . كناية عن كونه في غاية الرفعة بحيث لو كان عليه الغرات لم يكن ان يطار من عليه

^{٤٧} . محطّ: بالنصب خبر آخر لكان . ومثله قبله . والرحال: جمع رحل وهو ما يستصحبه الرجال من الأثاث . والأجلة جمع جليل .

^{٤٨} . جنوم: من جنم علي ركبتيه

^{٤٩} . في المتن وفي نسخة أسعد أفندي: يتنام وهو خطأ . ويشام: من اشمعت البرق اشيمة اذا نظرت إلي سحابته أين تمطر . والسنا الضوء الساطع . وبالماء الشرف والرفعة . لاح: بدا .

^{٥٠} . غوائل: من غالة الشيء: إذا أخذه من حيث لم يدر . وقدام اي قديم

فجرت عليه الرامساتُ ذُبُولها
معا الذارياتِ الهوج^{٥٢} آياتِ حسنه
وسيق إلي دار المهانة^{٥٣} أهله
كذا تحكم الأيام بين الوري علي
فما كل قبيل قبيل علم وحكمة
وما كل سيف مشرفياً مهندا
فللدهر تارات تمر علي الوري
ومن يك في الدنيا فلا يعتبها^{٥٧}
أجدك ما الدنيا وما ذا متاعها^{٥٨}
وما هي إلا زحمة ومشقة
تشكل فيها كل شيءٍ بشكلٍ ما
فعرُّ بهون والهوانُ بعزَّة

فخرت عروش منه ثم دعام^{٥١}
فلم يبق منها آية ووسام
مساق أسير لا يزال يضام^{٥٤}
طرائق منها جائر وقوام
وما كل أفراد الحديد حسام^{٥٥}
ضرايب شتي قاضب وكهام^{٥٦}
نعيم وبؤس صحة وسقام
فليس عليها معتب وملام
ومن ذا الذي يبغيه وهو حطام
ولم ير فيها راحة وجمام^{٥٩}
يعانده^{٦٠} والناس عنه نيام
تنبه فهاتيك الحياة منام

^{٥١} . الرامسات : الرياح التي تثير التراب وتدفن الآثار . والدعامه : عماد البيت والخشب

^{٥٢} . الذاريات : الرياح . الهوج : جمع هوجاء ، كسود جمع سوداء . والهوجاء : الريح التي تفلح البيوت

^{٥٣} . الضعف والحقارة

^{٥٤} . من المضمين وهو الظلم

^{٥٥} . الحسام : السيف

^{٥٦} . المشرفي : السيف المنسوب الي مشارف اليمن . والمهند : المنسوب الي الهند . وسيوف الهند أفضل السيوف . قاضب

وكهام : قاطع وكليل

^{٥٧} . اي فلا يلمها

^{٥٨} . أجدك : يفتح الجيم وكسرهما معني . ولا يتكلم به إلا مضافا . ومعناه : أبجد منك اي قل بحرمة الله

^{٥٩} . عطف الجمام علي الراحة تفسيري

^{٦٠} . يعانده : يخالفه ، يضاده

وَجَانِبَ عَنِ اللَّذَاتِ وَاهْجُرْ زُلَّالَهَا
يرى النقص في زي الكمال كأنما
ولو زاحت أستار الحقائق لانبجست
وظلوا حيارى قارعي سنّ نادم
فما كان فيها غبّ ما مضى وانقضى
وما هو عند السالكين إلي الهدي
فدعها وما فيها هنيئاً لأهلها
يعاف العرائن السّماط علي الخوي^{٦٨}
علي أنه لا يستطيع منالها
ولو أنت تسعي أثرها الف حجة

وَأَيْقِنُ بَأَنَّ الرَّيَّ مِنْهُ أَوَامٌ^{٦١}
علي رأس ربّات الحجّالِ عمّام^{٦٢}
لديهم كنورٍ أبرزته كِمَامٌ^{٦٣}
علي مامضي والغافلون ندام^{٦٤}
حُلومٍ اراها للنّيام نِيَامٌ^{٦٥}
حقيقاً بأن يلوي إليه زمام^{٦٦}
ولا يك فيها رغبة وسوام^{٦٧}
إذا ما تصدّي للطعام طعام
لما ليس فيها عروة وعصام^{٦٩}
وقد جاوز الطّيبينُ منك حزام^{٧٠}

^{٦١}. الزلال: الماء العذب. والأوام: بضم الهمزة العطش. وهو خلاف الري

^{٦٢}. الحجّال: جمع حجّلة: البيت الذي يزين بالثياب والأسرة والستور للعروس. و ربّات: بمعنى صاحبات كأرباب بمعنى أصحاب. و عمّام: جمع عم بالكسر كعمائم جمع عمامة. وهو ما يلقي علي الرأس

^{٦٣}. الدور: بالفتح: الزهر. والكمّام بكسر الكاف: وعاء الزهر

^{٦٤}. قارعي سنّ نادم: اي قارعين سنّهم من أجل ندمهم. والأصل: قارعي سنّ سنّ نادم؛ اي كسّن نادم ندم فقرع بسنّه أخري إذا وضع سبائته بينهما و عضّه ندما فاتصلت احدهما بالأخري قارعة إياها

^{٦٥}. غبّ: العاقبة. والحلوم: جمع حلّم. وهو ما يراه النائم. ونيام الثاني: جمع نائم كالأول إلا أنه نعت به كلمة حُلوم وصفاً للشئ بوصف صاحبه.

^{٦٦}. اي ليس ما كان في الدنيا جديراً عند السالكين بأن يلوي اليه زمام الهمة للوصول اليه

^{٦٧}. السوام: بالتركي: بازارلق

^{٦٨}. يعاف: عفته اعافه: كرهته. الدرّارين: سادات القوم. علي الخوي مع الخوي. والخوي بفتح المعجمة مصدر خوت المرأة اي خلا بطنها عند الولادة. تصدي: تعرّض

^{٦٩}. مع انه لا يقدر علي نيلها لعدم ما يستعان به نيلها. والعروة: عروة الكوز. والعصام: رباط القرية

^{٧٠}. حجة: السنة. والطّيبان: تنقية طَبْن وهو لذوات الحوافر كالضرع لغيرها. وفي المثل: جاوز الحزام

رجعت وقد ضلّت مساعيك كلّها^{٧١} بخُفْي حُنِينٍ لا تزال تلام
 هب أن مقاليد الأمور ملكتها ودانت لك الدنيا و أنت همأم
 جِيئَتْ خَرَاجَ الخَافِقِينَ^{٧٢} بسطوة وفُزَّتَ بما لم يَسْتَطِعْهُ إمام
 ومُتَّعَتَ باللذات دهرًا بغبطة^{٧٣} اليس بحتم بعد ذلك حمام^{٧٤}
 فبين البرايا والخلود تباين وبين المنايا والنفوس لزام
 قضية انقاد الأنام لحكمها وما حاد عنها سيد و غلام
 ضرورية تقضي العقول بصدقها سل ان كان فيها مرية و خصام
 سل الأرض عن حال الملوك التي خلت لهم فوق فرق الفرّقدّين مقام
 أساطين معروفون في كلّ مشهد^{٧٥} صنّاديد غرّ حاكمون كرام
 مشاهير في الآفاق شرقا و غربا يشير اليهم حاجب و بنام
 بأبوابهم للوافدين تراكم بأعتابهم^{٧٦} للعاكفين زحام
 لديهم الوف من خميس عرمم^{٧٧} له شوكة تسبي النهي و عرام

الطبين

^{٧١} . ضلت مساعيك كلها . كناية عن رجوع الرجل خائبا .

^{٧٢} . الخافقين : المشرق والمغرب

^{٧٣} . اي بحسن الحال

^{٧٤} . الحمام : المنية

^{٧٥} . اي هم كالأساطين في كلّ مشهد من مشاهد الحروب

^{٧٦} . في الأصل : بأعتابكم . لعله تصحيف

^{٧٧} . الخميس الجيش لأنهم خمس فرق : المقدم والقلب واليمينه والميسرة والساق . والعرمم علي وزن سفرجل : الجيش الكبير . و عرام بالضم كثرته . والمراد بأسر شوكة ذلك الجيش عقول الأعداء صرفها عن التصرف بواسطة ما نالها من الدهشة .

فهل هم علي ما هم عليه حولهم من الغر^{٧٨} جند محضرون لهام
 وما بال ذي الأوتاد ما خطب قومه وما فعلت عاد واين آرام
 وما شان شداد فهل هو خالد بعجنته والعيش منه مدام
 و طف ببلاد خَفَ^{٧٩} عنها قطينها⁸⁰ فأوطنها بومٌ يصيح وهام
 و ناد قصوراً قد عفت غرفاتها كان بقايا رسمهن رجام
 تحييك عن أسرار الشؤون التي جرت عليهم، جوابا ليس فيه كلام
 بأن المنايا اقصدتهم نبالها و ما طاش عن مرمي لهن سهام
 و سيقوا مساق الغابرين الي الردي فاقفر منهم منزل ومقام
 و حلوا محلاً غير ما يعهدونه و ليس لهم حتي القيام قيام
 الم بهم ريب المنون فعالهم فهم تحت أطباق الرغام رغام
 وامسوا احاديث و اصبح ملكهم هباء و باد التاج ثم وهام^{٨١}
 فسبحان ذي العرش ليس لملكه تناه و حدٌ و مبدأ و ختام

Mânâsı: *Sehnâcık'tan sonra bir arzu ve murâd mı var? Onun sevgisinden başka bir lev'a (yürek yanması) ve aşk mı var?*

Onun himâyesinin üstünde sığınacak bir yer mi bulunur?

Onun zirvesinin altından başka bir durak ve makam mı var?

Onun kapısından başka bir yere gitmek için yular tutmaya, ya da kemer bağlamaya yazıklar olsun!

^{٧٨}. في الأصل: الغر: المشاهير. ان صح اعجام عينه واهمال رائه. وإن كان بالعكس تعليلية. واللهم: بضم اللام الجيش

الكثير كأنه يلتهم كل شيء أي يبتلعه

^{٧٩}. خَفَ: أي ارتحل بسرعة.

⁸⁰. قطينها: سكانها. في الأصل خف. لعله خطأ من الناسخ

^{٨١}. الهام: جمع هامة: وهي الرأس

Ulaşılabak en büyük amaç odur. Ona ulaşmadıktan sonra dünyânın bütün nimetleri bana harâm olsun!

Gönül ona kavuşmaktan umudu keserek ondan uzak kalmaya, onun hasretini çekmeğe râzı oldu

Sütten kesilen çocuğun memeden umudunu kessmesi gibi.

Ve zaman sâkîsinin, akıl verdiği âşıkın, sevgiliden umut kesmesi gibi. Bu tesellî ve umut kesme, âşık için doğru olandır. Umudunu kesen âşıkın kalbinde artık şaşkınlık kalmaz.

Böylece, aşk şarabıyla şaşkınlık içinde bocalayan gönül o halden, aydır; kâse ile kadeh ondan uzak kalır (artık onları eline almaz)

Gönlümün levhasından mansıb nakışlarını sildim.

Şimdi artık gönlüm, sanki üstünde hiç kalem gezmemiş gibi oldu.

(Gönül,) Çürütme elinin silip hiçbir iz ve işaretini bırakmadığı bir yurdun haline döndü.

Övünç efsanelerini unuttum. Şimdi onlar, gündüzün sildiği gece düşlerine dönmüştür.

Zamanın sıkıntı ve zilletine alıştım. Ey dünyânın ikbali, sana selâm olsun (haydi hoşça kal)!

Daha ne kadar onun gururuna ve nazıma katlanacağım? Bu gurur ve nazımdan hiç bıkip usanmayacak mı?

Günler onun güzelliğinin çarşafını eskitti, o değerli ipek kumaş artık çürümeğe yüz tuttu.

İhtiyarlık alevi başımı sardı, kara saçlar ap ağ oldu.

Zayıflık belirtileri güçlerimi yağmaladı, mizâc (beden) alanım toz toprak kapladı.

Artık ne O, güzellik burcunda oturuyor; ne de ben, sevda uğruna herşeyi boş verir, aldırılmaz durumdayım.

Benimle Onun arasındaki bağlar koptu. Aramızda bir ilgi ve liâm

(bağ) kalmadı.

Genç sevdâ devesi onun ardında koşa koşa yoruldu; Sevdâ devesinin omuzu ve hörgücü koptu.

Ben onunla (yani dünyâ ile) olsam (dünyâda yaşasam) bile gönül devesinin dengi hazırlanmış, taşınmak üzere evleri, çadırları sökülüp yüklenmiş.

Hevdec yüklü gönül devesi istirahat yurduna sevk edilmekte; gönül onun ardından üzülmekte, göz yaşları çiselemekte.

Saman dolu derinin aldatmasıyla dönüp bakan, ağlayıp feryâdeden yavrusu ölmüş devenin üzülmesi gibi üzüлüp feryâdetmekte.

(Metinde geçen bevv kelimesi, içi saman doldurulmuş deve yavrusu postudur. Yavrusu ölmüş deveyi kandırmak için bu saman dolu deri gösterilir. Deve ona dönüp bakınca yavrusunu anımsayıp ağlar. İşte şâir diyor ki: Doldurma posta bakıp inilti ve hıçkırıkla ağlayan deve gibi benim gönlüm de feryâdetmektedir).

Şaşkınlık çölüne düşen, bu çölde önünden ve arkasından kendisine yol gösteren biri çıkmayan, vatandan ayrı, halktan uzak bir halde, şaşkınlık içinde vadilere, tepelere konup göçen;

Göz yaşı ve üzüntü içinde gidip gelen, bundan başka içeceği ve yiyeceği olmayan (içkisi göz yaşı, yiyeceği tasa olan) kimsenin durumu,

Benim kalbimin durumundan daha beter değildir. Allah korusun, gönlümün belâsı, dayanılmaz bir belâ, onulmaz bir yaradır.

(Gönlüm) Şaşkınlık çölünde yalnız başına seyahat ediyor. Arkadaşlarıyla hiç görüşüp konuşmuyor.

Cismen arkadaşlarımla beraber yaşıyorum ama gönül hazır değil (aklım başka yerde). Bu bir azâb ve acı değil mi?

Nice dostluk var ki güçlükten başka bir şey vermez. nice söz de var ki gönüllerde yara açar.

Artık sevinç zamanları geçip gitti. Her zamanın bir sonu vardır.

Ne de çabuk geçti. Keşke sürseydi. Ama sevinç günleri sürekli olmaz.

Asırlar, devirler gelip geçiyor, ama bir düzen içinde değil. Çağın düzeni kalmadı.

(İncilerin dizili haline nizâm denilir. Asırlar ve çağlar hep bir arada dizili olsa, incilerin dizildiği gerdanlık gibi muntazam olur. Ama zamanın bütün parçalarını bir araya getirmek mümkün olmadığından asırların, çağların gelip geçmesinde (inkızâsında) nizâm olmaz.)

Sevinç içinde geçen çağlar bir saat gibi kısadır. Fakat kötü geçen bir ân, bir yıl kadar uzundur.

Allah için şu gam (üzüntü) takdire lâyıktır ki, gamlar zehir iken bu gam benim hayatımı uzattı (yani gamla geçen bir an, bir yıl kadar uzun gelir. Ömrüm hep gamla geçtiği için gam benim hayatımı uzatmış oldu; kısa hayatım bana çok çok uzun geldi. Bu gam ömrümü o kadar uzun gösterdi ki)

(Bin yıl yaşamış olan) Nuh'un ömrünün her an bana uğradığım görüyorum (her ânım, bana bin yıl kadar uzun geliyor). Bu kadar uzun ömrün çevresinde Nuh'un oğulları Hâm ve Sâm dolaşmamış(onlar bu kadar uzun yaşamamışlar)dı.

Ben hayatımda hiçbir iyiliği unatmamış iken benim yanımda hiç ahid (verilen söz) unutulur mu?

Bu zamanın insanların yaptığı gibi, ben ahdimden döner miyim hiç?

Devirler değişti, zaman gerdanlığının ipi kırıldı. Artık zaman dönemlerinin düzeni kalmadı. (Nasıl ipi kopup etrafa saçılan incinin güzelliği bozulursa; ahdi bozan insanlar yüzünden ahlâk değişti, zamanın güzelliği, devrin tadı kahnadı).

Artık günlerin üstündeki ışık ve parıltı gitti. Tüm ülkeyi hep karanlık kapladı.

Bilgi ve doğru yol bayraklarının ateşi söndü. Çevreyi sapıklık ateşinin

alevleri sardı.

Bilgi divanı, yedi göğe kadar varan yükseklığe sahip bir saray idi.

Öyle yüksek bir saraydı ki kargası üstünden uçurulamazdı (kimse onun bacasına çıkamayacağı için bacasındaki karga uçmaz, yerinde rahat kalırdı). Sağlam, erişilmez;

Heybetli, âilesi koruma altında; halkı, dünyadaki insanların en saygını idi.

Orası gezginlerin konaklama yeri, halk önderlerinin kıblesi idi.

Erdemli, değerli insanlar, o sarayın çevresinde dolaşırlardı. Kimi diz çökmüş, kimi ayakta durur vaziyette olurdu.

O sarayın burçlarından hidâyet (doğruluk, olgunluk) şimşegi parlardı. Bulutlar arasından görünen, bulutundan nereye yağmur düşeceği gözlenen şimşek gibi.

O öyle yüksek bir şerefe sahipti ki, olay elleri ulaşsın o şerefi çalamazdı.

Derken rüzgârlar o sarayın eteklerini çekti, önce tahtları, sonra direkleri yıkıldı.

Fırtınalar onun güzelliğinin âyetlerini sildi; artık o güzellikten bir işaret ve belirti kalmadı.

Onurlu, güzel insanlar hakaret yurduna götürüldü; işkence edilen esîrin götürülmesi gibi hakaretle sürüklenip götürüldü.

Zaman, halk arasında hükmünü değişik yol ve yöntemlerle yürütür: bu yolların kimi eğri büğrü, kimi dümdüzdür.

Her söz ilim ve hikmet sözü değildir. Her demir de kılıç değildir.

Her kılıç Yemen Meşref kılıcı, yahut Hind kılıcı değildir. Çeşit çeşit kılıç var: kimi keskin, kimi kör.

Felek insanlara çeşitli biçimde uğrar: ni'met, sıkıntı, sağlık ve hastalıkla.

Dünyâda olanlar dünyâyı kınamasın. Çünkü dünyânın bir suçu yoktur

(yahut: Dünyâ kınanmaya değmez).

Şimdi düşün, dünyâ nedir, dünyânın malı mülkü, geçimi nedir? Çerçöp olacak şu dünyâ arzu edilir ini?

Dünyâ hayatı, zahmet ve meşakkatten ibârettir. Dünyâda rahat ve huzur görülmez.

Dünyâda her şey tersi olan bir şekle bürünmüştür. Halk bunun (herşeyin tersiyle görüldüğünün) farkında değildir.

Refah ve ikbale hakaret, sürünme; sürünmeye refâh ve ikbal eşlik eder.

Buna dikkat et, işte hayât böyle bir uykudur.

Dünyânın lezzetlerinden uzak dur, zülâlinden (tatlı suyundan) kaç; bil ki onun tatlı suyu, susuzluğun tâ kendisidir.

Kemal giysisine bürünen eksiklik, gelinlerin başındaki tac gibi süslü görülür.

Eğer hahikat örtüleri kalksa, gerçekler, tomurcuğun ortaya çıkardığı çiçek gibi görünür.

O zaman hayrete düşerler; pişmanlıktan dişini sökenin duyduğu pişmanlık gibi yaptıklarına pişman olurlar. Zaten gâfillerin sonu pişmanlıktır.

Bana göre dünyâda gelip geçmiş olaylar, sonuçta uyutucu düşlerden ibârettir.

Doğruya gidenlere göre bu hayâtın debdebesi, ulaşmak için dizgin tutmağa değer bir şey değildir.

Şu dünyâyı ve onun herşeyini, dünyâlılara bırak, onlara âfiyet olsun; o, arzu ve üstüne pazarlık etmeğe değmez.

Değerli insanlar, efendiler, boş karın'a yemek üstüne yemek koymaktan hoşlanmazlar.

Kulpu ve bağı olmayan şey tutulamaz.

Ardından bin yıl koşsan da, atının (ya devenin) kemeri omuzlarına

gelse de, bütün çabaların boşa gitmiş olarak dönersin. Çarıklarıyla geri dönen Huneyn gibi eli boş döner, kınanıp durursun⁸².

Tutalım ki bütün işlerin yönetimi senin eline geçti; dünyâ sana boyun eğdi, hükümdar oldun

Hafıkayn(doğu ve batım)ın harâcını güçle topladın; hiçbir liderin erişemediği başarıya eriştin.

Bütün ömrünü imrenilecek biçimde lezzetle, zevkle geçirdin. Ama sonu ölüm değil mi?

Yaratıklar ile ebedîlik arasında zıtlık vardır (ikisi birbirine terstir). Ama ölümle nefisler (canlar) arasında bağımlılık vardır.

Bu, bütün yaratıkların boyun eğdiği bir yasadır. Ne efendi, ne de köle bu yasanın dışına çıkabilmiştir.

Bu, akılların doğruluğunu kabul ettiği bir hükümdür. Eğer bir kuşku ve tartışma varsa sor.

Şu toprağa, daha önceki kralların halini sor. Onlar ki iki Ferkad yıldızının başının üstünde makam tutmuşlardı.

Bütün savaşlarda bulunmuş, orduların direği, onurlu beğler, saygın hükümdarlar idiler,

Ünleri doğuya, batıya, yayılmıştı. Kendilerine kaşlarla, parmaklarla işaret edilirdi.

Ziyaretçileri kapılarında yığılır, eşiklerinde kalabalıklar beklerdi.

Akıllara şaşkınlık verecek derecede ordu alaylarına sahip idiler. Güçlü ordularıyla düşmanlarının akıllarını başlarından alır, feleğini şaşırtırlardı.

⁸². Güçlü bir adam olan Huneyn, Abd-i Menâf oğlu Hâşim oğlu Esed'in oğlu olduğunu iddiâ ediyordu. Bu görüşünü doğrulamak için Abdu'l-Muttalib'e iki çarık getirdi.

– Amca ben Hâşim oğlu Esed'in oğluyum, dedi. Abdu'l-Muttalib adama:

– Bu, Hâşim'in giysisi değildir. Ben sende Hâşim'in niteliğini görmüyorum, dön git! dedi.

İşte şâirimiz, bu beytlerinde: Bin sene dünyânın ardından at koşursan, koşturmaktan ötürü hayvanının çulunun kemeri omuzuna çıksa, bütün çabaların boşa gider. Huneyn'in çarıkları nasıl işe yaramamışsa senin çabaların da bir işe yaramaz, diyor).

Şimdi onlar o şevketli halleriyle, çevrelerinde ünlü (veya güçlü) ordularıyla duruyorlar mı?

Pramitler sahibi ve onun kavmi ne durumda? Âd kavmi ne yaptı? Aram⁸³ nerede?

Şeddâd ne durumda? Hâlâ cennetinde yaşamını sürdürüyor mu?⁸⁴

Ülkeleri dolaş da bak. Sakinleri geçip gitmiş; şimdi oralarda yarasalar oturuyor, baykuşlar ötüyor.

Odaları yıkılmış; geriye sadece taş yığınları kalmış olan saraylara seslen!

Başlarına gelen olayların gizlerini sana anlatırlar. Sorunu öyle bir yanıtlarlar ki yanıtlarının üstüne söz olmaz. Derler ki:

Ölümler, onların üstüne oklarını doğrulttu; attıkları hiçbir ok boşa

⁸³. Arâm, Âd kavminin babası olabileceği gibi, annelerinin, yahut oturdukları kent, ya da kabilelerinin adı da olabilir. Fakat Kur'ân-ı Kerim'de İrem olarak geçen bu kelimenin, Âd kavminin başkenti olduğu daha güçlü bir olasılıktır.

⁸⁴. Şârih, bu beytlerin şerhinde, İbnu'l-Cevzi'nin Zâdu'l-Mesîr'inden naklen, Ka'bu'l-Ahbâr'a dayanan şu efsanevî rivâyeti kaydetmiştir:

İlk Âd'ın, Şedîd ve Şeddâd isimli iki çocuğu varmış. Önce Âd, ardından da Şedîd ölünce ülke yönetimini ele alan Şeddâd'a tüm krallar boyun eğmişler. Okumaya çok meraklı olan Şeddâd, okudğu kitaplarda Cennetin anlatıldığını görünce içinden, Allah ile boy ölçüşmek kastıyla Sütunlu İrem kentinin yapılmasını emretmiş. Bu kentn yapımı için yüz kahraman (özel adam, uzman) görevlendirmiş. Her kahramanın emrine de bin tane yardımcı vermiş. Krallara da mektuplar yazıp kendisine mücevher yardımı göndermelerini emretmiş. Kahramanlar (uzmanlar) kentn yapılacağı yeri tesbit için ülkede araştırma yapmışlar. Büyük bir çölde, dümdüz, sulak, çayır çimenli, güzel bir yer bulmuşlar. Burasının, kralın istediği kentn yapımı için en uygun bir yer olduğuna karar vermişler. Kentn temelini atmışlar ve yapımı için üçyüz yıl çalışmışlar. Şeddâd'ın ömrü dokuzyüz yıl imiş.

Uzmanlar kenti bitirip geldiklerinde Şeddâd onlara

– Gidin, orada bir kale yapın, kalenin çevresine de bin saray yapın. Her saraya bin bayrak asılsın. Her sarayda vezirlerimden biri otursun, demiş.

Öyle yapmışlar. Kral, bin veziri ile birlikte İrem kentine taşınmak üzere hazırlanmalarını emretmiş. Kral ve âilesi de eşyalarını aneak on yılda hazırlayabilmiş ve İrem'e doğru yola çıkmışlar. Kente varmalarına bir gün ve gecelik mesafe kalmış iken Allah'ın, gökten üstlerine saldığı bir gürültü ile helâk olup gitmişler. İçlerinden bir tek kişi dahi sağ kalmamış (İbn Hacer, bu rivâyette uydurma belirtileri açık olduğunu söylemiştir. Tahricu'l-Keşşâf: s. 184. Zâdu'l-Mesîr: 9/114-115 ve 155. sayfadaki 1. not)

gitmedi.

(Ölüm oklarıyla vurulanlar,) öldüler. Konutları ve makamları boş, ıssız kaldı.

Alışmadıkları bir yere gittiler. Tâ kıyâmete kadar bir daha oradan kalkamazlar.

Ölüm, onları ansızın yakaladı. Toprakların altına girdiler, oraya ya-pışıp kaldılar.

Efsane oluverdiler, mülkleri toz toprak oldu (yok olup gitti). Önce tacları gitti, sonra başları yok oldu.

Arş Sâhibinin şânı yücedir ki O'nun mülkünün nihayeti, sınırı, baş-langıcı ve sonu yoktur.

Merhum Dr. Abdullah Aydemir'in ifadesine göre bazı Arap edîbleri 90 küsur beyitlik bu kasîdeye nazîre yapmışken, bazıları da bunu şerhetmişlerdir. Ancak biz, sadece Muhammed ibn Mustafa tarafından 1057 H. tarihinde yazılan ve çeşitli nüshaları bulunan şerhten yararlanabildik.

Şerhte Kasîde-i Mîmiyye'nin beyitleri bu kadardır. Ancak manzumenin tamamını içermeyen metin yazmasında ما ve ن kafiyesiyle biten ve Ebûssuûd'a âidöldüğü belirtilen aşağıdaki beyitler de vardır:

تجاوبت حولها عنادُها	مسرورة في رياض بهجتهم
ما ان يري الدهر ما يماثلها	آمنة في ظلال سلطنة
لا ينقضي برها ونائلها	لا ينتهي فيضها إلى أمد
ونعمة لا يخيب آملها	فبينما هم علي بلهنية
في هوة لا يريم نازلها	أصابهم ما أصابهم فهروا
إلى ديار خلت منازلها	نابتهم النائبات فانقلبوا
خاوية عطلت مناهلها	خالية اقفرت؟ معاهدها
طريقة لا يؤب سائلها	مفازة لا يفوز سالكها

لم أدر هل صدهم صوارفها
 بل أناخت بهم نوائبها
 فهزّ أيوانهم زعازعها
 فالنقار نحو التّوي؟ ركائبها
 فما لهم ناصر يخلصهم
 لآتحسب الأرض بعد نافية
 كلّاً إذا دكّت الجبال^{٨٥} وقد
 تغدو هباء يري جوانبها
 ولا قباب السماء دائمة
 فهل رأيت العروش قائمة
 تطوي يد النائبات دفترها
 فيالها من ملامة نزلت
 والدهر صعب الخطوب منكرها
 لا يأمن الغدر من يسالمها
 فلا يغرتكم زخارفها
 فكلّما في الوجود من نعم
 سلطنة الدهر هكذا دول
 أو ما كفي ما قد بلغت من المنى
 القى الزمان إلي يديك قياده
 ورقيت في سهوات غير شامخ

عن ذاك امرّ غالهم غوائلها
 ثم ألمت بهم كلاكها
 وهدأركانهم زلازلها
 وانساق سمت الرّوي رواحلها
 ولا لهم عسكر يقابلها
 يد الدّجاريّف لآتداخلها
 علا علي الخافقين ساطلها
 كقبيعة حفّها عساقلها
 متينة سالما هياكلها
 من بعدها هدمت أساقلها
 طي سجّل فمن يسجلّها؟
 إنّ الدّني جمّة نوازله
 ومشكل النائبات هائلها
 ولا يري النصر من ينازلها
 ولا يصدتكم شواغلها
 إمّا تزاولك أو تزاولها
 فعزّ سلطان من يداولها .
 قد كان في حيز الإمكان
 مع ما به من شدّة وحزان
 والناس بين معزّزٍ ومُهان

٨٥ . في الأصل المخطوطة: الجبال

في صحبة الوزراء والسلطان
 هل بعد ذلك من مني و أمان
 فاعلم بأن جميع ذلك فان
 ودع التواني لات حين تـوان
 هذا الجثوم بمالم الجثمان
 ونقضت عهد أولئك الأعيان
 نسجت عليه عناكب السسيان
 وَهَجَرْتَهُمْ رَغْمًا عَلِي سَنَانِ
 ما لا يطيق به نطاق بيان
 ما فيه مُزْدَجِرٌ لأهل عيان
 قد سلّ سيف البغي والعدوان
 ذهبت جنائنه بغير ضمان
 ومن الذي ينجو من حدثان
 من مغرب الأشباح والأبدان
 هذي المخاوف نحو دار امان
 سامي الرواق وشامخ الأركان
 الأيام والأحقاب والأزمان
 خير البرية سيد الأكوان

أسلفت أعمارا بطيب معيشة
 وبلغت من زلفاه أقصى مبلغ
 لوأنت تملك كل ما قد رُمته
 قَوْضُ خِيَامِكَ وَارْتَحُلْ مِنْ سَوْحِهِمْ؟
 سرّ في قصاء المالم العلويّ كم
 انسيت اياما مضين بأهله
 وضربت عن ميثاقهم صفهما كما
 وصرمت حبل حقوقهم ووذادهم
 والدهر قد جربت من أطواره
 عانيت^{٨٦} من أهواله وخطوبه
 حَرْبٌ وَ عَدَاءٌ عَلِي أَبَائِهِ
 ماض عليهم حكمه وإذا جني
 من ذا الذي لم يلقه ايدي الردي
 قد آن من شمس الحياة دلووعها
 فتنح من دار الغرور وفرّ من
 حرّم عزيز الجار محميّ الحمي
 صلّي الإله علي مشرفه مدي
 ذي الرتبة الملها وأشرف من يري

^{٨٦}. Yazma nüshada şu not var: . يجوز تقديم النون على الياء وتأخيرها عنها. Nûn'un takdimiyle Eانيت okunabileceği gibi te'hiriyle عانيت okunabilir. Birinci takdirde mânâ: zamanın güçlüklerine, zorluklarına katlandın; ikinci takdirde zamanın zorluklarını gördün, demektir.

صَلِّ اللّٰهَ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ⁸⁷

Onların, çevresinde bülbüllerin öttüğü güzel bahçelerinde sevinçli oldun;

Dünyâda eşi görülmemiş biçimde saltanat gölgesinde güvence içinde oturduñ;

Feyzi tükenmeyen; iyiliği ve nimeti eksilmeyen saltanat bahçesinde.

İşte onlar böyle bir refah ve umanın, umutsuzluğa düşmeyeceği bir nimet içinde iken;

Onlara ulaşan belâ ulaştı da birden aşağılandılar; inenin çıkamayacağı bir çukura düştüler

Belâlar onlara ulaştı da konutları ıssız kaldı.

Evleri yıkıldı, kuyuları, pınarları kurudu.

Bu hal bir geçit ki içine giren kurtulamaz; bir yol ki araştıran, girmeğe cesaret edemez.

Bilmem dünyânın önleyicileri, onları bu yoldan geri döndürebildi mi; yoksa o vurgun belâ onları iyice batırdı mı?

Hayır, o belâ onları yıktı, çökertti; sonra daha şiddetli belâlar onları vurdu.

Saraylarının balkonlarını önce fırtınalar sastı, sonra depremler, temellerini yıktı.

Böylece sarayların üzengileri (fil ayakları) oyulup yokluğa doğru yol aldı ve develeri su (ecel şerbeti) içmek üzere yola koyuldu.

Ne onları kurtaracak bir yardımcıları oldu; ne de onları savunacak bir orduları.

Hattâ şu toprağın da olay ellerinden kurtulacağını sanma!

Dağlar sarsılıp, doğuyu batıyı toz duman kapladığı zaman, dağlar

⁸⁷. Laleli,

ortadan kalkar, yerleri, bulutlarla çevrili dümdüz bir alan oluverir.

(Yalnız yer değil) Gök kubbeleri de öyle sapasağlam yerinde kalacak değildir. Bacakları çöken tahtların ayakta durduğunu hiç gördün mü?

Ecel elleri göğün de defterini dürer; kitapları katlar gibi katlar, artık onları kim yeniden yazacak?

Dünyânın başına ne kadar da belâ indi. Gerçekten evrenin belâsı çoktur.

Feleğe karşı gelenin hali yamandır; belâların en zoru, en korkuncudur.

Felekle anıtlaşma yapan, onun zulmünden emin olamaz; feleğe güvenen yardım görmez.

Feleğin geçici süsü sizi aldatmasın; feleğin uğraştırıcı işleri sizi yolunuzdan alıkoymasın

Mevcut olan bütün nimetler; ya sana gelir, ya da senden gider

Feleğin saltanı işte böyle nöbetleşedir; bir sultânın saltanatı, öncekinin saltanatından gelir.

* * *

Eriştiğin arzular sana yetmedi mi? Vaktiyle onlar senin için imkânsız idi.

Zaman onların yönetimini senin eline bıraktı; dünyâda bu kadar şiddet ve hüznün var iken (sana imkân ve nimetler verdi)

Sen şâmih olmayan sahvelere çıkarıldın; insanların kimi zzet, kimi hakaret içindedir.

Halk sıkıntı çekerken sen vezirlerin ve sultanın sohbetiyle geçen güzel, rahat bir ömür geçirdin;

Sultanın en yakını oldun; artık bundan sonra senin erişmek istediğin

bir makam kaldı mı?

Eğer sen bütün arzularına ulaşmış olsan; iyi bil ki bunların hepsi yok olup gider.

Çadırlarım yık da onların sâhasından göç; gevşekliği bırak; artık gevşeklik zamanı değildir.

Yüce âlemin kazâsında (veya fezâsında) yürü; bu cisimler daha ne kadar cisimler âleminde kalacak?

Halkını götürmüş (öğütmiş) olan eski zamanları unuttun mu? O büyük adamlara verdiğin sözü bozdun mu?

Onlara verdiğin sözden vaz mı geçtin? Yoksa sen yaptığın antlaşmayı, unutmaya örümceklerinin üstüne ağ ördüğü antlaşmalara mı çevirdin?

Onların haklarının ve sevgilerinin ipini kestini mi? Kötülüğe rağmen onları bıraktın mı?

Feleği beyana sığmayacak kadar çok denedin

Feleğin korkunç olaylarıyla o kadar karşılaştın ki bunlar, basireti olanı yanlış davranışlardan alıkoymağa yeter.

Felek oğullarına karşı sürekli savaş ve düşmanlık içindedir; saldırı ve düşmanlık kılıcını çekmiştir.

Hükmünü onlara geçirir; bir cinâyet işlediği zaman cinâyeti tazminatsız kalır (kimse ondan öcünü alamaz).

Kimdir o ki helâ eli ona ulaşmamıştır ve kim ölüm âfetinden kurtulabilmiştir?

Hâyat güneşinin, hayaller ve bedenler batımyerinden doğma vakti (ruhun, şu bedenler kafesinden çıkıp özgürlüğe kavuşma zamanı) geldi;

Artık şu aldanma evinden uzaklaş ve şu korkulu dünyâdan güven yurduna kaç!

Değerli, korunmuş, güvenli, koridorları yüksek, sütunları muhteşem olan güven yurduna göç!

*Tanrı, günler, çağlar ve zamanlar durdukça en yüksek rütbenin sahibi, görülenlerin en şerefli, halkın hayırlısı, kâinâtın efendisine salât etsin!*⁸⁸

* * *

Ebussuûd Efendi'nin, Kanûnî'nin ölümü üzerine yazdığı Mersiye de Arap edebiyatının en etkili örneklerinden biridir. Bu mersiye şöyle başlar:

أَصَوْتُ صَاعِقَةً أَمْ نَفْحَةَ الصُّورِ فَالْأَرْضُ قَدْ مُلِئَتْ مِنْ نَقْرِ نَاقُورٍ
أَصَابَ مِنْهَا الْوَرِيَّ دَهِيَاءُ دَاهِيَةٍ وَذَاقَ مِنْهَا الْبَرَايَا صَعَقَةَ الطُّورِ⁸⁹

“Yıldırım sesi mi, yoksa Sûra mı üflendi ki Dünya bu düdük sesiyle çmlamaktadır.

Bu ses ile halkın üstüne korkunç bir felâket ulaştı; bu sesi duyan halk tıpkı Tûr'da Mûsâ'nın bayılması gibi çarpılıp bayıldı.”

Ebûssuûd Efendi, sorulan sorulara, sorunun dili ve tarzına göre cevap verirdi. Arapça sorulara Arapça, Farsça sorulara Farsça, Türkçe sorulara Türkçe; nesir şeklindeki sorulara nesir olarak, nazım halindeki sorulara da manzum olarak cevap vermiştir.

Arapça ve Farsça sorulara cevabından birer örnek:

صورة السؤال: ما قول مولانا وسيدنا وقدوتنا وموضح مشكلاتنا وفاتق رتق
معضلاتنا كعبة المجد والكمال قانع الزيغ والضلال نقاب العلماء وشيخ مشايخ الإسلام لا
زالت دعائم الشرع شارعة بيمن وجوده واسعاد الدين كائناً بكتائب سعوده في قوم
اتخذوا قول: لا اله إلا الله موضوعاً لتحريف النغمات ورعاية لصاعات الأصوات قطورا
يزيدون وطورا ينقصون علي حسب مايلانم الصناعات الباطلات والآراء الفاسدات لا
يرجون في ذلك لله تعالي وقارا بل اتخذوا ذلك لبدعتهم شعاراً؟

⁸⁸. Kâtib Çelebî, Keşfu'z-Zunûn: 2/1919; Alf ibn Bâli, el-Ikdu'l-Manzûm: 2/292-293; Aydemir, Ebûssuûd Efendi, s. 33

⁸⁹. Lâleli: 3641 Veliyyü'd-dîn Efendi, No. 3182, 3209; ve İbn Hallikân'ın Vefeyâtu'l-A'yân'ı kenarında basılmış bulunan Alf ibn Bâli'nin el-Ikdu'l-Manzûm fî Zikri Efâdili'r-Rûm'unda da bu kasîde kısmen yer almıştır: s. 292-293, Mısır: 1310

صورة الجواب: ما ذكر امر مخترع مكروه ومكر مبتدع بنسما مكروه! فتردوا في مهاري الردي ومصارعه والتحقوا بالذين يحرفون الكلم عن مواضعه فيجعلون تلاوة المثاني كترنمات الأغاني فو الذي أنزلها بالحق المبين وجعلها كلمة باقية الي يوم الدين لئن لم ينتهوا عما هم فيه من المكر الكريه ولم يرجعوا كلمة التوحيد الي نهجها السديد لمسههم عذاب شديد، وإنما الذي ندب اليه وحرص المؤمنون عليه تزيين الأصوات بالقرآن الجليل من غير تغيير منه ولا تبديل، والله يقول الحق وهو يهدي السبيل وهو حسبي ونعم الوكيل.

Soru: Problemlerimizin çözümleyicisi, sorunlarımızın düğümlerinin açıcısı, şeref ve olgunluk Ka'besi, sapıklıkları söküp atan, ünlü âlimlerin lideri, İslâm âlimlerinin şeyhi, varlığı bereketiyle şerîat direklerinin ayakta durduğu, mutluluk ordularıyla bâtılları yenen mevlamız, efendimiz, önderimiz şu topluluk hakkında ne buyururlar ki: "Lâilâhe illâllah" kelimesini birtakım müzik nağmelerine uydurarak notaya göre sesi kâh yükseltiyor, kân alçaltıyorlar. Bu konuda Ayllah'a saygıyı düşünmüyorlar. Bunu bid'atlerinin sembolü yapıyorlar?

Cevap: Anlatılan şey, yeni bir olay, kötü bir bidattir. Bunu yapanlar, helâk çukuruna düşmüşler, "Kelimeleri yerlerinden kaydırırlar" a katılmışlardır. Bunlar Kur'ân tilâvetini şarkı melodileri haline getirmektedirler. Kur'ân'ı hak ile indiren ve onu kıyâmete dek kalıcı bir söz yapan Allah hakkı için bu adamlar, bu kötü bid'atlerinc son verip Tcvhîd Kelimesini doğru usulüne göre söylemezlerse onlara çetin azâb dokunur. Mü'minlerin teşvik edildiği mendup kırâat tarzı, Kur'ân okurken anlamını bozmadan, değiştirmeden sesi güzelleştirmektir. Allah doğruyu söyler, doğru yola iletir. O bana yeter. Ne güzel vekîldir!

سؤال: شيخ اسلام عمدہ فضلاً
 خواجه دين و داور دنيا
 مفتیء عصر و قدوه عالم
 جه نويسد جواب اين فتوى
 زيد درحالت کمال بلوغ
 کويد از روى اهتمام تمام
 تا بده سال هر زنى خواهم
 بطلاق ثلاث باد حرام

فسخ و یا انحلال این سو کند هیچ ممکن بود بقول امام
هر که کوید جواب اجرش را بدهد ذو الجلال والأکرام
جواب: کر خصوص عبارچ حالف این جنین شد بوقت سوق کلام
بطلب می نشد یمیم منحال بعد از آن عقد میرسد بتمام
بی تردد بمهب دیگران بی توقف بمغیر رأی امام
حجج حق وبیشوای خلق مقتدای مشایخ اسلام
کفت این را ابو السعود فقیر کمترین عباد رب انام

Farsça soru: Zeyd bülûğ çağına erdiği zaman, ciddî olarak “On yıla kadar isteyeceğim her kadın, üç talâk ile bana harâm olsun” derse acaba İmam(-ı A‘zam)ın kavline göre bu yemînin feshi (bozulması) veya çözülmesi mümkün müdür?

Cevap: Yemin eden, yemîn ederken bu şekilde söyle-miş ise, taleb ile yemîn çözülmez. Akit sağlıklıdır. İmam-ı A‘zam hariç, diğer imamların hepsi bu görüştedir.

Zariflerden birinin hazîne anlamındaki hizâne ve çanak anlamındaki kas‘a’nın fetha ile mi, kesre ile mi okunacağına dair sorusunu “لا تفتح الخزانة ولا“ : تکر القصة : Hizâneyi fedâ eyleme, kas‘a’yı kesr eyleme” şeklindeki cevapta *hizâne* kelimesini fetha ile, *kas‘a* kelimesini de kesre ile okuma anlamı yanında hazîneyi açma, çanağı kırma terviyesi de vardır.

Suûdî Arabistan’da İmam Muhammed Üniversitesinin Arap Dili ve Edebiyatı Fakütesinde onun tefsîri, edebî tefsîrlere bir örnek olarak okutulmaktadır. Bana Ezher’de de bu tefsîrin okutulduğunu söylediler. Bu fakir de bir ders yılı, adı geçen Fakültede Ebûssuûd tefsirini okuttum.

Vakur, sade giyimli, bulduğunu yiyen, sahâbe ve tâbi‘în yolunda giden, yumuşak huylu, âbid, zâhid bir zât olan Ebûssuûd Efendin mehâbetinden dolayı meclisinde kimse ağzını açamaz, sözleri saygı ile dinlenirdi.

Yumuşak huylu olmasına rağmen bazen katı davrandığı da olurdu. Meselâ

şeyhülislâmlık makamını küçümseyen Arap-zâde Muhyi'd-dîn Efendi için, Sadr-ı a'zâm'dan azl ve Bursa'ya sürgün kararı çıkartmış, Arap-zâde'nin kayınpederi Bustân Efendi ve Anadolu kazaskeri Muşî Sinân Efendi ile birlikte gelip ayak turâbına yüz sürüp yalvarmalarına rağmen dinlemeyip sürgün kararını uygulamıştır.

Önce söylediğimiz üzere Ebûssuûd Efendi'nin otuz yıl şeyhülislâmlık makamında kalması, bazılarınca eleş-tirilmesine, hattâ yaltakçılıkla suçlanmasına neden olmuştur. Namık Kemal de Evrâk-ı Perîşân'ında, Yavuz zamanında şeyhülislâm olan Zenbilli Ali Cemâli Efendi, pâdişâhın huzuruna girdiğinde "والله لا هر كار كه : يحب الظالمين : Allah zâlimleri sevmez" âyetini anımsatırken, daha soma "خسرو بكنده شیرین است : Pâdişâhın yaptığı her iş tatlıdır" şeklinde mevki sahible-rini pohpohlayan övücülerin gel-diğini söylemiş, bu suretle ismen açıklamasa da Ebûs-suûd'u bir yaltakçı olarak vasıflandırmıştır⁹⁰.

Fakat ne denirse densin Ebûssuûd Efendi tarihte iz bırakmış seçkin insanlardan biridir. Kendisinden sonra birçok seçkin insan yetiştirmiştir. Talebesinden olan Şâir Bâkî, ona yazdığı mersiyede şöyle demektedir:

Ser-i efâzıl-ı âfâk müftî-i âlem

Sipîhr-i fazl-ü kemâl âfitâb-ı câh-ü celâl

İmâm-ı saff-ı efâzıl emîr-i hayl-i kirâm

Emîn-i dîn-ü düvel hâce-i hüceste-hısâl

Ebû Hanîfe-i sâni ol kim

Fezâil içre oluptur efâzıl ana iyâl (Türk Şâirleri, 3/1200).

Eserleri:

Ebû's-Suûd Efendi'nin, en büyük eseri tefsîridir. Tefsîrinden ayrı olarak:

1- Kanûnî'nin emirleriyle düzenlenen, birçok sorunlara fetvâ şeklinde hükümleri içeren Mârûzât '1,

⁹⁰. Aydemir, andan eser; Akgündüz, anılan makale.

- 2- Mest üzerine meshi anlatan Hasmu'l-hilâf'ı,
- 3- Margînânî'nin Hidâye adlı ünlü Kitabının Cihâd bahsine yazdığı Tehâfutu'l-emcâd fî Evveli Kitâbi'l-Cihâd adlı hâşiyesi,
- 4- Yine Hidâye'nin Kitâbu'l-Beyân'ına yazdığı Ta'lîka Alâ'l-Hidâye adlı notu
- 5- Keşşâf ın Fetih Sûresine yaptığı tefsirin baş tarafına yazdığı Maâkidu't-taraf fî Evveli Sûreti'l-Fethi Mine'l-Keşşâf adlı hâşiyesi,
- 6- Sadru's-Şerfa'nin Tenkîhu'l-Usûl'ünün "Kasr-ı âm" bahsine yazdığı not olan Ğamezâtu'l-melîh fî Evveli Mabâhisi kasri'l-âmm Mine't-Telvî'i
- 7- Fetâvâ' sı,
- 8- Fetvâ şeklinde düzenlenen Kanunnâme'si
- 9- Taşınır malların, paraların vakfedilebileceğini belirten Mavkifu'l-ukûl fî Vakfi'l-Menkulü (Çivizâde'nin, paraların vakfedilemeyeceği yolundaki kitabına reddiyedir),
- 10- Ğalatâtu'l-avâm: Dilde yanlış kullanılan kelimeleri izah eden bir rîsaledir.
- 11- Tescîlu'l-Vakf (Brockelmann bu eserden söz eder: GAL, Supl. 2/651)
- 12- Kanûnu'l-Muâmelât (İsmâîl Paşa bu eserden söz eder. Hediyetu'l-ârifû: 2/254)
- 13- Risâle-i Mesh (Türkçe bir risale).
- 14- Tefsîru Sûreti'l-Mülk (sadece Brockelmann bundan söz eder).
- 15- Tefsîru Sûreti'l-Bakara (Buna da Brockelmann zikretmiştir).
- 16- Münşeât (Ebûssuûd'a atfedilir).
- 17- Kıssa-i Hârût ve Mârût (bu adda iki meleğin öyküsünü anlatan bu eser, yazarın Tefsirinden aynen aktarılmıştır).
- 18- Tuhfetu't-Tullâb fî'l-Munâzara.
- 19- Risâle fî'i-Ed'iyeti'l-Me'sûre.

Ebûssuûd Efendi büyük müfessir ve büyük bir hukukçudur. Kanûnî'nin arazi Kanunnâmesini o yapmıştır⁹¹.

Ebû'ssuûd Efendi'nin ismini ebedileştiren, kuşkusuz ki onun *İrşâdu'l-akli's-selm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* adlı tefsîridir. Bu tefsîrin metodu ve muhtevâsı hakkında çaplı bir doktora tezi yazmış olan arkadaşımız merhum Abdullah Aydemir, Ebûssuûd'un şahsiyetini, ilmî değerini gayet güzel tanıtmıştır. Bu yazımızda o eserden çok yararlanılmıştır.

Biz vaktiyle Suudi Arabistan'da Ebûssuûd üzerinde tez vermiş iken, merhum Aydemir'in eserini özet olarak Arapçaya çevirip tez yazan öğrenciye takdim etmiştik. Öğrenci de bunu kaynak olarak tezini hazırlamıştı.

Ebûssuûd Efendi, önsözünde belirttiği üzere Zemah-şerî'yi, Beyzâvî'yi ve Râzî'yi esas alarak tefsirini yazmıştır. Tefsîri, gerçekten edebî bakımdan kendine has üslûbuyla Arap edebiyatında mümtaz bir yere sahip olmasına karşın, yazarın Tefsirde çığır açacak bir yenilik getirdiği söylenemez. Zemahşerî'yi kaynak aldığından olacak ki Tefsirinde yer yer zayıf, hattâ uydurma hadis-lere de rastlanır. O da Zemahşerî gibi her sûrenin fazileti hakkında hadîsler sevk etmiştir ki bunların tamamının uydurma olduğunda âlimler müttefiktirler. Maalesef Ebûssuûd'un Tefsirinde bu uydurma hadislerin sayısı 120'yi bulmaktadır⁹².

Ebûssuûd Efendi, kendisinden önceki kaynakları gözden geçirmiş olmakla beraber Tefsirinin temel kaynağı Zemahşerî'nin Keşşâf'ı, Beyzâvî'nin Envârü't-Tenzîl'i ve Râzî'nin Mefâtihu'l-ğayb'idir. Bunları okuyup hazm eden yazarımız, ilhâmalarını da kattığı bilgisini, kendine özgü üsûbu ile kaleme dökmüştür.

Tefsirini Sütlüce'deki köşkünde yazmış olan Ebûssuûd Efendi, Sâd Sûresine geldiğinde Kanûnî Sultan Süleyman, Tefsîri görmek istemiş; yazılan kısmı temize çekerek gönderdiği Pâdişâh, son derece beğendiği Tefsirin yazarının 220 akçe olan meşihat yevmiesini 500 akçeye çıkarmış, ayrıca değerli giysiler ve hediyeler ihsan etmiş; Tefsir, 973 Şa'ban ayında tamamlanıp Makama sunulunca da Şeyhülislâm'm yevmiesine yüz akçe daha ilâve yanında kendisine yazlık ve kışlık

⁹¹. Aydemir, andan eser, s., 48; H. Tuncer, Toprak Hukuku, s. 13

⁹². Aydemir, Ebûssuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu, s. 173

samur giysiler lütfedilmiş ve bütün öğrencileri mülâzim yapılmış idi⁹³.

Bu büyük eserinden dolayı yazara “Hatıbu’l-müfessirîn”, “Diyâr-ı Rûm’un Zemahşerîsi” unvanları verilmiştir⁹⁴. Zemahşerî’nin Keşşâf’ını birinci, Beyzâvî’nin Envâru’t-Tenzîl’ini ikinci kabul edenler, Ebûssuûd’un eserini üçüncü saymışlardır⁹⁵.

Bu Tefsîr, bazı mevzu hadisleri ve zayıf râvîlerden nakilleri dolayısıyla eleştirilmekle beraber bunlar, bu güzel esere takılmış nazar boncuğu olarak değerlendirilmiştir⁹⁶.

Ebûssuûd Efendi, kendisinden sonraki hemen bütün tefsîr yazarlarını etkilemiş, başlıca müfessirler ondan büyük istifâde etmişlerdir. Bunlar içinde Âlûsî Mahmûd Ebû’s-Senâ üzerindeki etkisi o kadar fazladır ki ikincisi, temel açıklamalarını, araya bazı atıf harflerini değişti-rerck veya Ebûssuûd’un cümlesini yeni bir terkibe sokarak aktarmaktadır. Bir örnek olmak üzere iki müfessirin, Bakara 62. âyeti üzerine yaptıkları tefsîri anmak istiyo-rum:

Ebûssuûd’un tefsîri şöyledir:

«إن الذين آمنوا» بألسنتهم فقط وهم المنافقون بقريئة انتظامهم في سلك الكفرة والتعبير عنهم بذلك دون عنوان النفاق للتصريح بأن تلك المرتبة وإن عبر عنها بالإيمان لا تجديهم نفعاً أصلاً ولا تنقذهم من ورطة الكفر قطعاً. «والذين هادوا» أي تهودوا من هاد إذا دخل في اليهودية. ويهود إما عربي من هاد إذا تاب سموا بذلك حين تابوا من عبادة العجل وخصوا به لما كانت توبتهم توبة هائلة وإما معرب يهوذا كأنهم سموا باسم أكبر أولاد يعقوب عليه الصلاة والسلام. «والنصاري» جمع نصران كندامي جمع ندمان. يقال رجل نصران وامرأة نصرانة. والياء في نصراني للمبالغة كما في أحمرى سموا بذلك

⁹³. Zeyli Şekaik: 1/186

⁹⁴. Keşfu’z-zunûn: 1/65; Cevdet Bey, Tefsîr Târîhi: s. 141

⁹⁵. Âlf, Beyanu’l-hakk: 1/186

⁹⁶. Aydemir, andan eser, s. 91-92; el-Fevâidu’l-Mecmû’a, s. 104; Siyer-i Celîfe-i Nebeviyye, s. 92; Cevdet Beę, Tefsîr Târîhi, s. 141

لأنهم نصرروا المسيح عليه السلام أو لأنهم كانوا معه في قرية يقال لها نصران فسموا باسمها أو نسبوا إليها للنسبة وقال الخليل واحد النصاري نصري كمهري ومهاري .

«والصابئين» هم قوم بين النصاري والجوس وقيل أصل دينهم دين نوح عليه السلام، وقيل هم عبدة الملائكة وقيل عبدة الكواكب فهو إن كان عربياً فمن صباً إذا خرج من دين إلي آخر، وقرىء بالياء إما للتخفيف وإما لأنه من صباً إذا مال لما أنهم مالوا من سائر الأديان إلي ما هم فيه أو من الحق إلي الباطل . «من آمن بالله واليوم الآخر» أي من أحدث من هذه الطوائف إيماناً خالصاً بالمبدأ والمعاد علي الوجه اللائق «وعمل» عملاً «مباحاً» حسبما يقتضيه الإيمان بما ذكر «فلهم» بمقابلة ذلك «أجرهم» الموعود لهم «عند ربهم» أي مالك أمرهم ومبلغهم الي كمالهم اللائق فمن إما في محل الرفع علي الابتداء خبره جملة فلهم أجرهم والفاء لتضمن الموصول معني الشرط كما في قوله تعالي إن الذين فتنوا المؤمنين الآية وجمع الضمائر الثلاثة باعتبار معني الموصول كما أن أفراد ما في الصلة باعتبار لفظه والجملة كما هي خبر إن والعائد إلي اسمها محذوف أي من آمن منهم الخ وإما في محل النصب علي البدلية من اسم إن وما عطف عليه وخبرها فلهم أجرهم وعند متعلق بما تعلق به لهم من معني الثبوت وفي إضافته إلي الرب المضاف إلي ضمير هم مزيد لطف بهم وإيدان بأن أجرهم متيقن الثبوت مأمون من الفوات «ولا خوف عليهم» عطف علي جملة المقصرون علي تضييع العمر وتفويت الثواب . والمراد بيان دوام انتفائهما لا بيان انتفاء دوامهما كما يوهمه كون الخبر في الجملة الثانية مضارعاً لما مر من أن النفي وإن دخل علي نفس المضارع يفيد الدوام والإستمرار بحسب المقام .

وقد قيل المراد بالذين آمنوا المتدينون بدين الإسلام المخلصون منهم والمنافقون فحينئذ لابد من تفسير من آمن بمن اتصف منهم بالإيمان الخالص بالمبدأ والمعاد علي الإطلاق

سواء كان ذلك بطريق الثبات والدوام عليه كإيمان المخلصين أو بطريق إحدائه وإنشائه كإيمان من عداهم من المنافقين وسائر الطوائف...

Âlûsî'nin tefsîri de şöyledir:

«إن الذين آمنوا» لما انجر الكلام إلي ذكر وعيد أهل الكتاب فرن به ما يتضمن الرعد جريا علي عاداته سبحانه من ذكر الترغيب والترهيب وبهذا يتضح وجه توسيط هذه الآية وما قبلها بين تعداد النعم، ولي المراد «الذين آمنوا» هنا أقوال، والمروي عن سفيان الثوري أنهم المؤمنون بألسنتهم، وهم المنافقون بدليل انتظامهم في سلك الكفرة والتعبير عنهم بذلك دون عنوان النفاق للتصريح بأن تلك المرتبة وإن عبر عنها بالإيمان لا تجديهم نفعا ولا تنقدهم من وودة الكفر قطعا. وعن السدي أنهم الخنيفيون ممن لم يلحق الرسول صلي الله تعالي عليه وسلم - كزيد بن عمرو بن نفيل وقس بن ساعدة، وورقة بن نوفل ومن لحقه كأبي ذر، وبحيري ووفد السجاشي الذين كانوا ينتظرون البعثة. وعن ابن عباس رضي الله عنهما أنهم المؤمنون بعيسي قبل أن يبعث الرسول صلي الله تعالي عليه وسلم، وروي عن السدي عن أشياخه أنهم المؤمنون بموسي إلي أن جاء عيسى عليهما السلام فآمنوا به، وقيل إنهم أصحاب سلمان الذين قصّ حديثهم علي رسول الله دملي الله تعالي عليه وسلم فقال له: «هم لي النار» فأظلمت الأرض عليه كما روي مجاهد عنه فنزلت عند ذلك الآية إلي «يؤمنون»... «من آمن» الخ. فإن ذلك يقتضي أن يكون المراد من أحدهما غير المراد من الآخر وأقل الأقوال مؤنة أولها «والذين هادوا» أي تهودوا يقال: هاد وتهود إذا دخل في اليهودية. ويهود إما عربي من هاد إذا تاب سموا بذلك لما تابوا من عبادة العجل، ووجه التخصيص كون توبتهم أشق الأعمال كما مر، وإما معرب يهوذا ببدال معجمة و ألف مقصورة كأنهم سموا بأكبر أولاد يعقوب عليه السلام، وقرىء «هادوا» بفتح الدال أي مال بعضهم إلي بعض «والنصارى» جمع نصران بمعنى نصراني، وورد ذلك في كلام

العرب... ويقال في المؤنث نصران كندمان وندمانه. قاله سيبويه. وأنشد كما سجدت
 نصرانة لم تحنف. والياء في نصراني عنده للمبالغة كما يقال للأحمر أحمرى إشارة إلي
 أنه عريق في وصفه. وقيل إنها للفرق بين الواحد والجمع كزنج وزنجي، وروم ورومي...
 والصابنين هم قوم مدار مذهبهم علي التعصب للروحانيين واتخاذهم وسائط ولما لم
 يتيسر لهم التقرب إليها بأعيانها والتلقي منها بذواتها فزعت جماعة منهم إلي
 هياكلها....

«من آمن بالله واليوم الآخر وعمل صالحاً» أي أحدث من هذه الطوائف إيماناً بالله
 تعالي وصفاته وأفعاله والنبوات وبالنشأة الثانية علي الوجه اللائق وأتي بعمل صالح
 حسبما يقتضيه الإيمان بما ذكر....

«فلهم أجرهم عند ربهم» ودخلت الفاء لتضمن المبتدأ معني الشرط كما في قوله
 تعالي إن الذين فتنوا.. الآية. وجملة من آمن الخ خبر إن فإن كانت موصولة وهو الشائع
 هنا. احتيج إلي تقدير -منهم- عائداً، وإن كانت شرطية لم يحتج إلي تقديره -إذ العموم
 يغني عنه-....

«ولا خوف عليهم ولا هم يحزنون» عطف علي جملة «فلهم أجرهم»....

Siyah harflerle yazdığımız açıklamalar, iki tefsîr arasındaki benzerliği, hattâ bazı noktalarda aynılığı göstermektedir. Görüldüğü üzere Âlûsî, temel açıklamalarını Ebûssuûd Tefsîrinden almış, kendisi de bazı yeni açıklamalar eklemiştir. Herhalde onun Ebûssuûd'dan bu denli istifadesinde, birincisinin, Osmanlı Devletinin en saygın makamında bulunmuş olması ve kendisinin de yine aynı Devletin, Irak müftüsü olması dolayısıyla selefine saygısı etken olmuştur. Allah her ikisine de rahmet eylesin!